

Ένα οίκημα με πολλά διαμερίσματα

Αυτοί που πρωτοχρησιμοποίησαν τον προσδιορισμό *liberal* για να περιγράψουν κάτι που βρίσκεται σε αφθονία ή σε επάρκεια δεν είχαν ιδέα για το ισχυρό ρεύμα που επρόκειτο να απελευθερώσει ο φιλελευθερισμός. Μια κάποια ένδειξη για τη μελλοντική πορεία του ανέκυψε όταν η λέξη συνδέθηκε με το ανοικτό πνεύμα και την ανεκτικότητα. Από τότε, όμως, που ο όρος *liberales* επινοήθηκε στην Ισπανία διακόσια χρόνια πριν για να δηλώσει μια πολιτική παράταξη, ο φιλελευθερισμός έχει εδραιωθεί στη δημόσια σκηνή ως μια κραυγή διαμαρτυρίας για τους ανθρώπους που επιθυμούν έναν χώρο ελεύθερο από αδικαιολόγητους περιορισμούς, καθώς και ως ένα σύνολο θεσμικών ρυθμίσεων με στόχο τη νομιμοποίηση και τον εκπολιτισμό των πολιτικών πρακτικών. Πάνω απ' όλα, ο όρος έχει καταστεί ενδεικτικός των ιδεών και των πολιτικών που αποσκοπούν στη μεταρρύθμιση, τη χειραφέτηση και τη δημιουργία δυνατοτήτων για τους ανθρώπους που επιθυμούν να ζήσουν τη ζωή τους σύμφωνα με τις δικές τους αντιλήψεις. Όπως όλες οι ιδεολογίες και τα συλλογικά συστήματα πεποιθήσεων, ο φιλελευθερισμός αγωνίζεται για τη δημόσια αναγνώριση και την πραγμάτωσή του, και έχει και αυτός δεχτεί κριτική από πολλές πλευρές.

Το πρόβλημα ωστόσο είναι το εξής: δεν υπάρχει κάτι σαφές και μοναδικό που να αποκαλείται *φιλελευθερισμός*. Όλοι

οι φιλελευθερισμοί που υπήρξαν, και που υπάρχουν, επιλέγουν —συνειδητά ή ασύνειδα— ορισμένα στοιχεία από ένα συσσωρευμένο και πολύ πλούσιο φιλελεύθερο ρεπερτόριο, και αφήνουν άλλα εκτός, τόσο επειδή μερικά στοιχεία είναι ασύμβατα με κάποια άλλα όσο και για τον λόγο ότι οι πνευματικές μόδες και πρακτικές υπόκεινται σε μεταβολές. Κατά συνέπεια, ένα πλήθος από συστήματα πεποιθήσεων και θεωρίες συγχρωτίζονται κάτω από τον τίτλο του φιλελευθερισμού, εκ των οποίων κανένα δεν μπορεί να περιέχει όλες τις περιπτώσεις —τις ιδέες και τις πολιτικές διευθετήσεις— που ενδέχεται να περικλείει ο όρος στη μέγιστη αλλά υποθετική πληρότητά του, ή εκείνες που έχουν περιλάβει οι φιλελεύθερες πολιτικές τακτικές κάποια στιγμή στο πέρασμα του χρόνου και σε διαφορετικά σημεία του κόσμου. Ας αναλογιστούμε, για παράδειγμα, όρους όπως ο κλασικός φιλελευθερισμός, ο κοινωνικός φιλελευθερισμός ή ο νεοφιλελευθερισμός. Πρόκειται για τρεις εκδοχές που υπάρχουν και σήμερα. Ο κλασικός φιλελευθερισμός είχε ως επίκεντρό του την ατομική ελευθερία (όπως πιστοποιεί και η ετυμολογία του), την ανεξαρτησία του ανθρώπου και το κράτος δικαίου, και περιόρισε σημαντικά τις δυνατότητες παρέμβασης κρατών και κυβερνήσεων επί των ατόμων. Ο κοινωνικός φιλελευθερισμός —και ο νέος φιλελευθερισμός που έκανε την εμφάνισή του στη Βρετανία σχεδόν έναν αιώνα πριν, παράλληλα με κάποιες σοσιαλδημοκρατικές αντιστοιχίες του στη Σκανδιναβία— διερεύνησε τις συνθήκες για ατομική εξέλιξη και ανάπτυξη που θα υποστηρίζονταν από δίκτυα αμοιβαίας συνδρομής και αλληλεξάρτησης. Από τον συγκεκριμένο κλάδο του φιλελευθερισμού γεννήθηκε το σύγχρονο κράτος πρόνοιας. Ωστόσο, ο νεοφιλελευθερισμός και ο νέος φιλελευθερισμός κινούνται σε πολύ διαφορετικές κατευθύνσεις, με τρόπο που προκαλεί σύγχυση. Ο νεοφιλελευθερισμός —προϊόν κυρίως της δεύτερης πεντηκονταετίας του 20ού αιώνα— υπογραμμίζει τα ευεργετικά αποτελέσματα

του ανταγωνισμού των αγορών και της προσωπικής εξέλιξης, πολύ περισσότερο από την υποβοήθηση και διατήρηση της ανθρώπινης ευζωίας. Τα φιλελεύθερα διαπιστευτήριά του είναι εξαιρετικά αμφιλεγόμενα, όπως θα εξηγήσουμε στο Κεφάλαιο 7. Αυτοί που φρονούν ότι ο φιλελευθερισμός αφορά ως επί το πλείστον τη χωρίς φραγμούς ιδιωτική δραστηριότητα, και εκείνοι που πιστεύουν ότι ο φιλελευθερισμός έχει να κάνει με την ικανοποιητική ανάπτυξη των ατόμων μέσα σε μια κοινωνία αμοιβαίας υποστήριξης και συλλογικών στόχων, δεν έχουν και πολλά κοινά μεταξύ τους.

Εντύπωση προκαλεί εξίσου το γεγονός ότι συχνά υπάρχει διαφωνία για το ποιο από τα χαρακτηριστικά του φιλελευθερισμού είναι το πλέον σημαντικό, μια διαφωνία που είναι εμφανής τόσο μεταξύ των φιλελευθέρων όσο και μεταξύ των επικριτών τους. Φιλελευθερισμός σημαίνει μεγαλύτερη ατομική ελευθερία ή να αντιμετωπίζονται οι πάντες με ίσο σεβασμό; Σημαίνει να περιορίζουμε τις βλάβες προς τρίτους ή να επιτρέπουμε στους ανθρώπους να ευδοκιμούν; Να είμαστε περισσότερο ανθρώπινοι ή περισσότερο παραγωγικοί; Υπάρχει άραγε ένας αληθινός φιλελευθερισμός, που περιβάλλεται από σκιώδεις απομιμήσεις; Έχουν οι άλλες ιδεολογίες «πετσοκόψει» τον φιλελευθερισμό, σαν τα όρνεα, παίρνοντας τα καλύτερα κομμάτια του κι αφήνοντας τα υπόλοιπα να μαραζώσουν; Η πρόκληση για τον μελετητή του φιλελευθερισμού είναι να κατανοήσει αυτές τις διαφορετικές αντιλήψεις, κι όχι να διατυπώσει μια ακλόνητη προτίμηση για κάποια από αυτές. Επομένως, είναι ενδεχομένως πιο ακριβές να μιλάμε για φιλελευθερισμούς, στον πληθυντικό, που αποτελούν όλοι μέρη μιας μεγάλης οικογένειας και παρουσιάζουν τόσο ομοιότητες όσο και διαφορές μεταξύ τους (Εικόνα 1). Πολλά μέλη της οικογένειας του φιλελευθερισμού παρουσιάζουν αλληλεπικαλυπτόμενα χαρακτηριστικά, ενώ άλλα μοιάζουν να μην έχουν καθόλου καλές σχέσεις μεταξύ τους.

αμετάκλητων και οριστικών καταστάσεων, ιδίως όταν κρίνουμε γεγονότα και ιδέες του παρόντος. Σε τελική ανάλυση, ακόμη και η πίστη στη μαγεία —που άλλοτε αποτελούσε ισχυρό παράγοντα για την ερμηνεία των όσων συνέβαιναν στον κόσμο— δεν έχει εξαφανιστεί εντελώς στις σημερινές κοινωνίες. Εάν δεν γνωρίζουμε ποιο είναι το κριτήριο μιας ιδεολογικής επικράτησης, και αν δεν μπορούμε να προσδιορίσουμε το τέλος μιας ιδεολογικής σύγκρουσης, το ερώτημα παραμένει άνευ νοήματος. Στην πραγματικότητα, εκείνοι που πρεσβεύουν την επικράτηση του φιλελευθερισμού πολύ απλά ισχυρίζονται αβασάνιστα ότι μία εκδοχή του φιλελευθερισμού έχει νικήσει και οι άλλες έχουν ηττηθεί. Αλλά κι αυτό ακόμα παραμένει ατεκμηρίωτο, διότι κάτι που θεωρείται νίκη στο πεδίο των ιδεών, της θεωρίας ή της ιδεολογίας θα τίθεται πάντα υπό αμφισβήτηση. Οι βραχυπρόθεσμες νίκες μπορεί κάλλιστα να καταλήξουν σε μακροπρόθεσμες ήττες. Η ιστορία του κομμουνισμού του 20ού αιώνα το πιστοποιεί αυτό, όμως, ποιος ξέρει ποια θα μπορούσε να είναι η τύχη του κομμουνισμού σε έναν ευρύτερο χρονικό ορίζοντα;

Δεύτερον, ελάχιστα στοιχεία καταμαρτυρούν ότι ο φιλελευθερισμός έχει γίνει αποδεκτός στο μεγαλύτερο μέρος της υφηλίου. Οι βλέψεις για κάποιου είδους φιλελεύθερη δημοκρατία συμβαδίζουν με ιδεολογίες που βασίζονται στη θρησκεία, με μορφές ριζοσπαστικού λαϊκισμού, με αυταρχικά κράτη της πίστης και του κανόνα, και φυσικά με πολλά συντηρητικά καθεστώτα. Στην κοινωνία του ίδιου του Φουκουγιάμα, στις ΗΠΑ, ο φιλελευθερισμός αποτελεί αντικείμενο ευρείας λοιδορίας. Υπάρχει, όμως, άραγε, παρ' όλα αυτά, κάποια προοδευτικά αυξανόμενη διαδικασία σύγκλισης με επίκεντρο τις φιλελεύθερες θέσεις; Φαίνεται πρώιμο και επισφαλές να εκφέρει κανείς κρίσεις για τη μελλοντική διάδοση άλλων ιδεολογιών. Η πρόβλεψη της μελλοντικής πορείας των ιδεών έχει καταστεί περισσότερο δύσκολη απ' ό,τι στο

παρελθόν, σ' έναν κόσμο που μεταβάλλεται με ταχείς ρυθμούς και κατακερματίζεται όλο και περισσότερο. Ακόμη και εκείνοι που διατείνονται πως βλέπουν μια εντεινόμενη πορεία προς την παγκοσμιοποίηση, μπορεί να αναφέρονται σε ανταγωνιστικές εκδοχές της παγκοσμιοποίησης, οι οποίες διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους: λόγου χάρη, μια παγκοσμιοποίηση των αγορών έναντι μιας παγκοσμιοποίησης της ανθρώπινης αλληλεγγύης. Έτσι και η παγκοσμιοποίηση του φιλελευθερισμού εξακολουθεί να είναι μια απλή νοητική σύλληψη, και ενδέχεται να μην γίνει ποτέ πράξη.

Τρίτον, ο Φουκουγιάμα υπαινίχθηκε ότι υπάρχει κάτι το σαφές και ξεκάθαρο που ονομάζεται φιλελευθερισμός. Τα στοιχεία, ωστόσο, υποδεικνύουν το αντίθετο. Εκείνο που μπορεί να μας βοηθήσει ιδιαίτερα να κατανοήσουμε καλύτερα τον φιλελευθερισμό είναι να αναγνωρίσουμε ότι υπάρχουν ποικίλοι τρόποι να τον δει κανείς. Κάθε δυνατή προοπτική φωτίζει ορισμένα χαρακτηριστικά του, συσκοτίζοντας την ίδια στιγμή κάποια άλλα. Όταν κοιτάζουμε έναν πίνακα ζωγραφικής, μπορεί να κάνουμε ερωτήσεις για τον καλλιτέχνη, για τη σύνθεση, για την αισθητική του, για τις τεχνικές και τα υλικά που χρησιμοποίησε, για την εμπορική αξία του, ή για τη θέση του στην ιστορία της τέχνης. Τα πάντα εξαρτώνται από το ζήτημα που μας απασχολεί περισσότερο. Έτσι και με τον φιλελευθερισμό, όπως και με κάθε ιδεολογία, δεν υπάρχει κάποια συγκεκριμένη προσέγγιση που να μας λέει όλα όσα θέλουμε να γνωρίζουμε γι' αυτόν, ούτε ένας μοναδικός και απλός ορισμός που να καλύπτει όλες τις εκφάνσεις του.

Στο ανά χείρας βιβλίο, λοιπόν, θα διερευνήσουμε τον φιλελευθερισμό από διάφορες οπτικές γωνίες. Για να χρησιμοποιήσουμε την προβληματική μεταφορά του Φουκουγιάμα, υπάρχουν τόσοι φιλελεύθεροι δρομείς σ' αυτό τον αποκαλούμενο αγώνα, ώστε, ακόμη κι αν επιθυμούσαμε παρορμητικά να ανακηρύξουμε νικητή τον φιλελευθερισμό, δεν θα ξέραμε

ποια από τις πολλές εκδοχές του θα ήταν εκείνη που «νίκησε». Οι ιδέες και οι διευθετήσεις που βρίσκονται πίσω από την ετικέτα του φιλελευθερισμού μπορεί να μεταλλάσσονται σε σημαντικό βαθμό, όπως ακριβώς έκαναν και στο παρελθόν. Οι συχνές εμμονές με «αμετάκλητες και οριστικές καταστάσεις» (endism) που πλήττουν τόσο τους πολιτικούς σχολιαστές όσο και τους κοινωνικούς προφήτες αποπνέουν έντονη οσμή ουτοπισμού, τελεολογικής νομοτέλειας, ή ίσως ακόμα και κυνισμού. Ωστόσο, μολονότι κανένας ορισμός του φιλελευθερισμού δεν μπορεί να συμπεριλάβει όλες τις παραλλαγές του, στο Κεφάλαιο 4 θα αναφερθούμε αναλυτικά στα πιο διαρκή από τα χαρακτηριστικά του.

Η σαγήνη του φιλελευθερισμού

Υπάρχει κάτι στον φιλελευθερισμό που πολλοί άνθρωποι το βρίσκουν ιδιαίτερα θελκτικό. Αν και ο φιλελευθερισμός απέχει πολύ από την καθολική καταξίωση που του αποδίδει ο Φουκουγιάμα, πολλοί πολιτικοί φιλόσοφοι θεωρούν ότι παρουσιάζει μια ευγενή εικόνα της κοινωνικής και πολιτικής ζωής που θα πρέπει να επεκταθεί παντού. Ακόμα και εάν αυτό δεν ισχύει, ο φιλελευθερισμός αποτελεί ένα σύνολο ιδεών ευρέως σεβαστό, τουλάχιστον στον Δυτικό κόσμο — παρότι, όπως θα δούμε, δέχεται και επικρίσεις, τόσο από ριζοσπάστες όσο και από συντηρητικούς. Επιπλέον, η εφαρμογή φιλελεύθερων πρακτικών έχει θεσμικές συνέπειες, και οι συνέπειες αυτές έχουν υφανθεί σ' έναν επιβλητικό —και ενίοτε αυτάρεσκο— ιστορικό τάπητα. Πολλές από τις εν λόγω πρακτικές εμπεριέχονται στη φράση «φιλελεύθερη δημοκρατία». Ως αρχή αγαθής διακυβέρνησης, η φιλελεύθερη δημοκρατία έχει γερές ρίζες σε πολλές χώρες, ενώ σε άλλες αποτελεί φιλόδοξο στόχο. Το μήνυμά της είναι ξεκάθαρο: η δημοκρατία, εάν με τον όρο αυτόν εννοούμε την κυριαρχία

του λαού, είναι ωραία και καλή, αλλά το να κερδίζει κάποιος τις εκλογές ή να υπάρχει μια κυβέρνηση με λαϊκή στήριξη αποτελούν από μόνα τους στοιχειώδη βοηθητικά εργαλεία. Το εργαλεία αυτά είναι απαραίτητα, αλλά δεν επαρκούν για να χαρακτηριστεί ένα πολιτικό σύστημα «φιλελεύθερο». Οι φιλελεύθεροι υποστηρίζουν ότι η δημοκρατία πρέπει να εμφανίζει επιπλέον χαρακτηριστικά προκειμένου να μπορεί να θεωρηθεί επάξιο σύστημα διακυβέρνησης. Η δημοκρατία πρέπει να είναι ακριβοδίκαιη, ανεκτική, συμπεριληπτική, συγκρατημένη και αυτοκρινόμενη, και όχι απλώς να ακολουθεί τον κανόνα της πλειοψηφίας. Η φιλελεύθερη δημοκρατία δεν προϋποθέτει μόνο εκλογές, αλλά ελεύθερες εκλογές. Δεν προϋποθέτει απλώς μια κυβέρνηση με αντιπροσωπευτικό χαρακτήρα, αλλά μια κυβέρνηση που θα λογοδοτεί και θα έχει τα όριά της. Δεν προϋποθέτει μόνο το δικαίωμα ψήφου, αλλά το ισότιμο και μη χειραγωγήσιμο δικαίωμα ψήφου. Τέλος, προϋποθέτει μέριμνα για την ευημερία όλων των μελών μιας κοινωνίας, αρχή η οποία απαιτεί κάποια δραστηριότητα από πλευράς της κυβέρνησης, αλλά μπορεί να είναι ανοιχτή σε διαφορετικές ερμηνείες. Τα ποιοτικά χαρακτηριστικά που απαιτούν οι φιλελεύθεροι είναι εκτεταμένα και ποικίλα: είναι πολύ πιο εύκολο να διακηρύσσει κανείς τον φιλελευθερισμό, παρά να τον υλοποιεί.

Οι φιλελεύθερες πρακτικές επηρεάζουν τα συντάγματα, τον βαθμό ευθύτητας που είναι δυνατός στον πολιτικό διάλογο, και το σύνολο των δικαιωμάτων που οι κοινωνίες είναι πρόθυμες να αποδώσουν στα μέλη τους. Συχνά επίσης περιλαμβάνουν φιλόδοξα σχέδια ανακατανομής του πλούτου, ώστε όλοι να έχουν καλύτερες ευκαιρίες στη ζωή τους, παρόλο που κάποιοι σχολιαστές, συνήθως συντηρητικών ή ελευθεριστικών (libertarian) αποχρώσεων, θα αποδοκίμαζαν κάτι τέτοιο ως μια μορφή σοσιαλισμού. Και, όπως συνήθως συμβαίνει με κάθε ιδεολογία, μπορεί να υπάρχει ένα χάσμα

ανάμεσα στις δεδηλωμένες αρχές και την εκάστοτε πρακτική. Οι φιλελεύθερες αρχές ενδέχεται να παραβιάζονται ακόμη και από εκείνους που τις προσυπογράφουν, και ορισμένες κοινωνίες τις απορρίπτουν ασυζητητί. Σε μια τέτοια περίπτωση, ίσως χρειάζεται να αποφασίσουμε εάν οι φιλελεύθερες αρχές ή οι φιλελεύθερες πρακτικές μάς βοηθούν περισσότερο στο να προσδιορίσουμε τα πλέον τυπικά γνωρίσματα του φιλελευθερισμού. Η αξιολόγηση του φιλελευθερισμού δεν αποτελεί πνευματική δραστηριότητα γραφείου — χωρίς να υποτιμούμε τέτοιες δραστηριότητες. Περισσότερο έχει να κάνει με το τι είδους πολιτικές επιστρατεύει μια κοινωνία στον στίβο της μάχης.

Υπάρχουν όμως και φιλελεύθερες νοοτροπίες, φιλελεύθεροι τρόποι σκέψης που απαντούν στον κόσμο του πολιτικού λόγου, της πολιτικής γλώσσας και αντιπαράθεσης. Φιλόσοφοι, πολιτικοί επιστήμονες, ιστορικοί των ιδεών, επαγγελματίες πολιτικοί και πολιτικά κόμματα, όλοι εκφέρουν γνώμη, εμφορούμενοι από διαφορετικά πρότυπα, σκοπούς, κριτικές προσεγγίσεις και βεβαιότητες. Ως σύνολο κατευθυντήριων αρχών που καθοδηγούν τον αγαθό βίο, ο φιλελευθερισμός συχνά θεωρείται από τους φιλοσόφους και τους ειδήμονες σε ζητήματα ηθικής ένα δεσμευτικό σύνολο αρετών και αρχών που αξίζει να έχει καθολική ισχύ. Έτσι, ενώ ο Φουκουγιάμα αντιμετώπισε τον φιλελευθερισμό ως οικουμενική ιδεολογία, κάτι που σαφώς δεν είναι, πολλοί πολιτικοί θεωρητικοί υποστήριξαν από την πλευρά τους ότι ο φιλελευθερισμός αποτελεί ένα φιλοσοφικό και ηθικό πρόταγμα που θα πρέπει να έχει αξιώσεις καθολικότητας, δηλαδή να αποτελεί την ύψιστη έκφραση των κανόνων της κοινωνικής ηθικής και της δικαιοσύνης. Κατ' αυτούς υφίσταται ως ένα γενικό σύνολο ιδεωδών που είναι κατάλληλο για όλα τα ορθώς σκεπτόμενα άτομα, ασχέτως εάν υλοποιείται ή όχι στην πράξη. Εν ολίγοις, για πολλούς ο φιλελευθερισμός αποτελεί μια ετικέτα,

που την επιδιώκουν με θέρμη, και, όταν επιτυγχάνεται, την υπερασπίζονται σθεναρά. Οι υποστηρικτές του λούζονται στο φως που εκπέμπει· οι δυσφημιστές του χλευάζουν τον απόκοσμο χαρακτήρα του ή την υποκρισία του.

Μια πληθώρα παραλλαγών του φιλελευθερισμού

Υπάρχει και κάτι άλλο που διακυβεύεται. Ο φιλελευθερισμός προήλθε από ένα ευρωπαϊκό σύνολο πεποιθήσεων, όμως δεν διαθέτει κάποια συνομολογημένη σημασία, ούτε καν στην Ευρώπη. Εντός της ευρωπαϊκής ηπείρου, η φήμη του και οι συνδηλώσεις που προκαλεί τον έχουν τοποθετήσει σε πολύ διαφορετικά σημεία του πολιτικού φάσματος: αριστερά του κέντρου στο Ηνωμένο Βασίλειο, δεξιά του κέντρου στη Γαλλία και τη Γερμανία. Στις σκανδιναβικές χώρες, ιδίως στη Σουηδία, πολλές φιλελεύθερες ιδέες έχουν διαδοθεί κάτω από τον τίτλο της σοσιαλδημοκρατίας, ενώ ό,τι καταγράφεται ως φιλελευθερισμός έχει συνήθως συνδεθεί με τον ελιτίστικο ατομικισμό ή τον ατομικισμό της μεσαίας τάξης. Σε μεγάλο μέρος της Ευρώπης, και πέραν αυτής, σοσιαλιστές κάθε είδους έχουν μεμφθεί τον φιλελευθερισμό με το σκεπτικό ότι ενεργεί ενάντια στα συμφέροντα της εργατικής τάξης και επιτείνει τον αντικοινωνικό εγωισμό, αγνοώντας το μήνυμα της συμπερίληψης που πολλοί φιλελεύθεροι επιθυμούν να διαδώσουν. Στην Ανατολική Ευρώπη, από την κατάρρευση του κομμουνισμού το 1989 και εφεξής, ο φιλελευθερισμός θεωρήθηκε ότι παρέχει προστασία από την παρεμβατικές τάσεις των κρατών και προσφέρει ένα καταφύγιο εντός της κοινωνίας των πολιτών για εκείνους που εγκαταλείπουν τον συγκεντρωτισμό. Άλλοι Ανατολικοευρωπαίοι, ωστόσο, θεωρούν ότι ο φιλελευθερισμός παρακρατεί τους γλυκείς καρπούς μιας ευημερίας καθοδηγούμενης από την αγορά, τους οποίους είχαν αρνηθεί στις κοινωνίες τους τα προηγούμενα

ιδεολογικά και πολιτικά συστήματα. Ο φιλελευθερισμός αποτελεί επίσης αντικείμενο παρανόησης και δίνει λαβή σε αμφίθυμες στάσεις. Στις Ηνωμένες Πολιτείες θεωρείται υπέρμαχος των μεγάλων κυβερνήσεων και των ανθρώπινων δικαιωμάτων, ή, αντιθέτως, το καταστροφικό ευαγγέλιο του υπερπροστατευτικού κράτους. Σε ορισμένες έντονα θρησκευτικές κοινωνίες, ο φιλελευθερισμός ισοδυναμεί με αίρεση, που εσφαλμένα χρησιμοποιεί ως μέτρο για τα πάντα τα ανθρώπινα όντα και όχι τον Θεό, θέτοντας την κοσμική ύβρη των ατομικών προτιμήσεων υπεράνω της θείας βούλησης.

Όλα αυτά δεν είναι και τόσο περίεργα, αφού μια τόσο προβεβλημένη θεωρία είναι αναμενόμενο να προκαλεί έντονες επικρίσεις και καχυποψία στην ιστορική διαδρομή της. Υπάρχουν εκείνοι οι οποίοι καταδικάζουν τον φιλελευθερισμό ως μια παρεμβατική, επικίνδυνη και αποχαυνωτική θεωρία, στο όνομα της οποίας βλάπτεται τόσο η κοινωνία όσο και το άτομο. Πολλοί μεταδομιστές έχουν κατηγορήσει τους φιλελεύθερους ότι προωθούν ψευδή ιδανικά αρμονίας και συνεργασίας, και υιοθετούν έναν βλαπτικό ατομικισμό. Κάποιοι από τους αντιπάλους του στο πεδίο της κουλτούρας τού προσάπτουν ότι εδραιώθηκε πάνω σε μια συσσωρευμένη παραδοσιακή κοινωνική γνώση. Τον έχουν επίσης καταγγείλει ότι αποτελεί μανιφέστο του καπιταλισμού, όσο κι εάν δείχνει ότι νοιάζεται για τους άλλους. Τον έχουν αποκηρύξει ως δυτικό σύμπλεγμα ιδεών που επιδιώκει να υποκαταστήσει ή να υποτάξει άλλους πολιτισμικά σημαντικούς τρόπους αντίληψης της κοινωνικής ζωής, προσφέροντας άλλοθι όχι μόνο σε μεγάλης κλίμακας εκμετάλλευση σε ευρωπαϊκό επίπεδο, αλλά —πράγμα εξίσου ανησυχητικό— και στις παλαιότερες αποικιακές πολιτικές που ακολουθήθηκαν στις πρώην ευρωπαϊκές αποικίες. Τον έχουν στηλιτεύσει ως δόγμα που απέτυχε να προσφέρει στις γυναίκες τη θέση που δικαιωματικά πρέπει να έχουν στην κοινωνία· τον έχουν χλευάσει για τον

υπερτονισμό του έλλογου στοιχείου στην ανθρώπινη συμπεριφορά εις βάρος τόσο του συναίσθηματος όσο και του πάθους· ή τον έχουν δυσφημίσει ως ανεδαφική θεωρία τεχνητής συναίνεσης, που συγκαλύπτει τις ζωτικής σημασίας διαφοροποιήσεις και ασυνέχειες μεταξύ των ανθρώπων.

Εν ολίγοις, τον φιλελευθερισμό τον έχουν υιοθετήσει εκείνοι που αναζητούν την αλήθεια, τον έχουν επιδοκιμάσει οι ανθρωπιστές, τον έχουν υποστηρίξει οι μεταρρυθμιστές, τον έχουν απορρίψει οι αντίπαλες ιδεολογίες, τον έχουν σκοπίμως καπηλευτεί εκείνοι που θέλουν να αποκρύψουν τις πραγματικές πολιτικές προθέσεις τους, και του έχουν επιτεθεί αυτοί που θεωρούν ότι υποθάλπει την αντικοινωνική συμπεριφορά χωρίς να το αντιλαμβάνεται. Με τις πολλαπλές μορφές του, λοιπόν, ο φιλελευθερισμός υπήρξε ταυτόχρονα λόγος υπερηφάνειας για κάποιους, και αντικείμενο καταγγελίας και δυσαρέσκειας για άλλους. Ωστόσο, σε τελική ανάλυση ο φιλελευθερισμός αποτελεί μία από τις πλέον κεντρικές και διαδεδομένες πολιτικές θεωρίες και ιδεολογίες. Η ιστορία του είναι φορέας μιας σημαίνουσας κληρονομιάς ευπρεπούς στοχασμού, πολιτικής πρακτικής και φιλοσοφικής-ηθικής δημιουργικότητας. Στην πορεία της συγκρότησής του, τα διαφορετικά ρεύματά του κατέστησαν δυνατά ορισμένα από τα πλέον σημαντικά επιτεύγματα του ανθρώπινου πνεύματος. Χωρίς τον φιλελευθερισμό, δεν θα μπορούσαμε να συλλάβουμε το σύγχρονο κράτος. Το κράτος που οραματιζόνταν οι φιλελεύθεροι ήταν ένα κράτος που θέτει το συμφέρον των ατόμων υψηλότερα από το συμφέρον των κυβερνώντων· που αναγνωρίζει τόσο τα όρια όσο και τις δυνατότητες της κυβέρνησης· που επιτρέπει τις οικονομικές συναλλαγές, οι οποίες είναι αναγκαίες για ένα αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης· που δικαιολογεί την κατοχή ατομικής ιδιοκτησίας, η οποία ευνοεί την ατομική ευημερία· που απελευθερώνει τα άτομα από τα επαχθή εμπόδια που περιορίζουν την ελευθερία και

την πρόδοό τους· και που σέβεται τον νόμο και τις συνταγματικές ρυθμίσεις. Χωρίς τις φιλελεύθερες αντιλήψεις περί ανθρώπινης αξιοπρέπειας, θα ήταν δύσκολο να φανταστεί κανείς, πόσο μάλλον να υποστηρίξει, την αυθεντικότητα και τη μοναδικότητα του ατόμου. Ο φιλελευθερισμός, ωστόσο, έχει επιτύχει πολλά περισσότερα. Στην πιο πρόσφατη ιστορία του, έχει επίσης προωθήσει τη μέριμνα για τη δυστυχία ή την ευημερία των άλλων, και έχει προβάλλει την ευαισθησία απέναντι στις υφιστάμενες κοινωνικές διαφορές.

Οι ήχοι του φιλελευθερισμού: Μια πρώτη δειγματοληψία

Ας αφουγκραστούμε κάποιες φιλελεύθερες φωνές των τελευταίων δύο αιώνων, αφότου ο φιλελευθερισμός έγινε αναγνωρίσιμο σύνολο πολιτικών αρχών και συνάμα ισχυρή ιδεολογία. Πρώτον, έχουμε τις ενθουσιώδεις φωνές:

Ο φιλελευθερισμός ... ξεκινά με την παραδοχή ότι οι άνθρωποι μπορούν να κάνουν ό,τι θέλουν, ότι είναι ελεύθεροι· ότι οι ενέργειες ενός ανθρώπου είναι δική του απόφαση, απορρέουν από την προσωπικότητά του, και δεν μπορεί να αποτελούν προϊόν εξαναγκασμού (Ρ. Γζ. Κόλλινγουντ).

Οι φιλελεύθεροι θεωρούν ιερό το δικαίωμα καθενός, όσο ταπεινός ή ιδιόρρυθμος κι αν είναι κι όσο κι αν του λείπει η ευφράδεια, να ασκεί κριτική στην κυβέρνηση (Λέο Στράους).

Η λέξη φιλελεύθερος είναι μια λέξη πρωτίστως πολιτικά σημαντική, όμως η πολιτική σημασία της ορίζεται από την ποιότητα ζωής την οποία ευαγγελίζεται, από τα αισθήματα που θέλει να μεταφέρει (Λάιονελ Τρίλινγκ).

Ο φιλελευθερισμός είναι ένα στοιχείο που διαπερνά τα πάντα στη δομή της ζωής στον σύγχρονο κόσμο. ... Ο φιλελευθερισμός είναι η πεποίθηση ότι η κοινωνία μπορεί με ασφάλεια να

θεμελιωθεί πάνω σ' αυτή τη δύναμη αυτοδιάθεσης της προσωπικότητας, ότι μόνο πάνω σε ένα τέτοιο θεμέλιο μπορεί να οικοδομηθεί μια αληθινή κοινότητα (Λ. Τ. Χόμπχαουζ).

Στη συνέχεια, έχουμε τις κριτικές φωνές. Κατά μία εκδοχή, οι φιλελεύθεροι, βασιζόμενοι στις ταξικές διαφορές, εκμεταλλεύονται τα πλεονεκτήματα της αγοράς. «Η πρακτική αυτού του δυναμικού αστικού φιλελευθερισμού», έγραφαν ο Καρλ Μαρξ και ο Φρήντριχ Ένγκελς, αναφερόμενοι στα συμφέροντα της γαλλικής και της γερμανικής μεσαίας τάξης την εποχή της Γαλλικής Επανάστασης, «εκδηλώθηκε ... με την αδιάντροπη κερδοσκοπία των αστών». Σύμφωνα με μια άλλη εκδοχή, οι φιλελεύθεροι μετατρέπουν την πολιτική σε στίβο διασπαστικού ανταγωνισμού και διχόνοιας, αντί να επιζητούν την αλληλεγγύη και την ενότητα. Έτσι η μεταμαρξίστρια φιλόσοφος Σαντάλ Μουφ έγραψε ότι «ο φιλελευθερισμός απλώς μεταθέτει στη δημόσια σφαίρα τα ποικίλα συμφέροντα που ήδη υπάρχουν στην κοινωνία, και περιορίζει τη στιγμή του πολιτικού στη διαδικασία διαπραγματεύσεως μεταξύ συμφερόντων». Πολλοί Αμερικανοί συντηρητικοί χρησιμοποιούν τον όρο φιλελευθερισμός υποτιμητικά, και τον συσχετίζουν με μια διακυβέρνηση υπέρμετρα παρεμβατική και πολυέξοδη, ή με το υπερβολικό ενδιαφέρον για τα δικαιώματα των μειονοτήτων και των περιθωριοποιημένων εις βάρος των υπεύθυνων πολιτών, οι οποίοι δεν θα έπρεπε να είναι αναγκασμένοι να επιβαρύνονται με τις αποτυχίες των άλλων. Ο Αμερικανός συντηρητικός συγγραφέας Ράσσελ Κερκ εξέφρασε το παράπονο ότι «ο φιλελεύθερος της σημερινής εποχής γίνεται συνήγορος της τυραννίας του κράτους σε όλα τα πεδία, και δικαιολογείται προβάλλοντας την πρόθεσή του να απελευθερώσει τους ανθρώπους».

Τέλος, έχουμε τις φωνές των κατ' επάγγελμα πολιτικών επιστημόνων και φιλοσόφων. Από την ομάδα αυτή ο

φιλελευθερισμός αντιμετωπίζεται κατά κύριο λόγο ως μια θεωρία δικαιοσύνης και πολιτικής αρετής. Όπως το διατύπωσε ο φιλόσοφος Τζων Ρωλς (1921–2002): «Το περιεχόμενο μιας φιλελεύθερης πολιτικής αντίληψης περί δικαιοσύνης περιλαμβάνει τρία βασικά στοιχεία: ένα σύνολο ίσων βασικών δικαιωμάτων και ελευθεριών, την πρόταξη αυτών των ελευθεριών, και τη διασφάλιση ότι όλα τα μέλη της κοινωνίας θα διαθέτουν επαρκή μέσα παντός σκοπού προκειμένου να κάνουν χρήση των εν λόγω δικαιωμάτων και ελευθεριών». Άλλη εκδοχή είναι εκείνη του φιλοσόφου του δικαίου Ρόναλντ Ντουόρκιν (1931–2013), ο οποίος περιέγραψε από μια ηθικονομική άποψη τον φιλελευθερισμό, θεωρώντας ότι αποτελεί μια συγκεκριμένη θεωρία ισότητας, με βάση την οποία οι πολίτες αντιμετωπίζονται ως ίσοι, επιμένοντας ότι «η κυβέρνηση πρέπει να παραμένει ουδέτερη απέναντι σ' αυτό που θα μπορούσε να ονομαστεί ερώτημα περί του αγαθού βίου». Εδώ προϋποτίθεται πως ένας άνθρωπος κάνει τις καλύτερες επιλογές όσον αφορά τη ζωή του, και, επομένως, οι κυβερνήσεις οφείλουν να αποφεύγουν να επιβάλλουν ηθικές επιλογές που σχετίζονται με την ιδιωτική σφαίρα.

Ο φιλελευθερισμός ως ιστορία, ιδεολογία και φιλοσοφία

Υπάρχουν τρεις τρόποι να διαχειριστεί κανείς την πληθώρα των μορφών του φιλελευθερισμού. Θα μπορούσαμε να κάנוμε ό,τι έχουν κάνει και εξακολουθούν να κάνουν οι περισσότεροι, δηλαδή να επιλέξουμε μία από τις επεξηγήσεις του φιλελευθερισμού ως ορθή και να απορρίψουμε τις υπόλοιπες, χωρίς πολλά λόγια, ως ψευδείς ή εσφαλμένες. Ό,τι κι αν πιστεύουμε για έναν τέτοιο τρόπο αναζήτησης της αλήθειας, είναι γεγονός ότι δεν ευνοεί την ευελιξία ή τον πλουραλισμό κατά προσέγγιση του φιλελευθερισμού. Αντ' αυτού, θα μπορούσαμε να δοκιμάσουμε να προσδιορίσουμε την πλέον

χαρακτηριστική ή την πλέον κοινή παραλλαγή του φιλελευθερισμού, και να τη θεωρήσουμε σημείο αναφοράς για το τι σημαίνει φιλελευθερισμός. Στην περίπτωση αυτή, διατρέχουμε τον κίνδυνο οι φιλελεύθεροι, ενδεχομένως, να μην αναγνωρίσουν εκείνο που οι ίδιοι πιστεύουν πως είναι ο φιλελευθερισμός, και ίσως να θυσιάσουμε τις λεπτές αποχρώσεις και την ποιότητα που μπορούν να εκφράσουν οι φιλελεύθερες ιδέες, εξαρτώντας τις από ευμετάβλητες πλειοψηφίες. Εναλλακτικά, θα μπορούσαμε να προβάλλουμε έναν χάρτη, πάνω στον οποίο να τοποθετήσουμε, να προσδιορίσουμε και να ανιχνεύσουμε τα χαρακτηριστικά των διαφορετικών φιλελευθερισμών, είτε είναι κοινά είτε όχι. Ένας τέτοιος χάρτης θα μας παρείχε τη δυνατότητα να κατανοήσουμε πώς συνδυάζονται μεταξύ τους διαφόρων ειδών φιλελευθερισμοί. Με τον χάρτη αυτό ανά χείρας, θα μπορούσαμε να αξιολογήσουμε τη συνεισφορά αλλά και τα μειονεκτήματα των βασικών παραλλαγών του φιλελευθερισμού, καθώς και να εκτιμήσουμε το εύρος και τη δύναμη του φιλελευθερισμού ως συνόλου. Αυτή είναι και η μέθοδος που θα προκρίνουμε στο παρόν βιβλίο. Στα κεφάλαια που ακολουθούν, θα αναλύσουμε τις επιλεκτικές προτιμήσεις που εκφράζονται από τις φιλελεύθερες θεωρήσεις, χωρίς αναγκαστικά να υιοθετούμε κάποιες από αυτές. Όμως, όπως θα επισημάνουμε και στο Κεφάλαιο 7, είναι επίσης απαραίτητο να συνειδητοποιήσουμε το ενδεχόμενο οι φιλελεύθερες θέσεις να γίνονται συχνά αντικείμενο κατάχρησης.

Οι φιλελεύθεροι πάντοτε θεωρούσαν ότι ανήκουν σε μια διανοητική παράδοση που επικεντρώνεται στη σχέση ανάμεσα στο άτομο και την κοινωνία, και μπορούν να διεκδικήσουν ως κληρονομιά τους επιβλητικές προσωπικότητες του παρελθόντος, υπέρμαχους των φυσικών δικαιωμάτων και της ανεκτικότητας, όπως ο Τζων Λοκ (1632–1704), και υπερασπιστές της ελευθερίας, όπως ο Τζων Στιούαρτ Μιλ

(1806–1873). Επομένως, μια τεκμηριωμένη μέθοδος μελέτης του φιλελευθερισμού τον προσεγγίζει ως μια ιστορική αφήγηση για το πώς τα άτομα και οι κοινωνίες κινούνται στον δρόμο της προόδου. Η «πρόοδος» είναι η λέξη-κλειδί στην περίπτωση αυτή, διότι προϋποθέτει την παραδοχή ότι το εγχείρημα του φιλελευθερισμού πρεσβεύει τη συνεχή βελτίωση και τελειοποίηση της ανθρώπινης κατάστασης, στο πλαίσιο μιας βαθμιαίας και σταθερής διαδικασίας. Αλλά, ενώ οι φιλελεύθεροι έχουν τα δικά τους αδιαμφισβήτητα αφηγήματα για την πορεία που έχει διανύσει ο φιλελευθερισμός, οι θεωρητικοί του φιλελευθερισμού μπορεί να δίνουν αντίθετες και πολύ διαφορετικές μεταξύ τους εξηγήσεις για το τι κατά τη γνώμη τους συνέβη σ' αυτό το ταξίδι. Μπορεί να διαφωνούν έντονα ως προς το ποιες είναι οι βασικές φιλελεύθερες ιδέες και οι κύριες φιλελεύθερες καινοτομίες. Μπορεί να διαφοροποιούνται ως προς το εάν ο φιλελευθερισμός γνώρισε την κορύφωσή του σε μια συγκεκριμένη εποχή ή όχι· εάν έχει αποδυναμωθεί ως βιώσιμη θεωρία ή εάν, αντιθέτως, έχει γίνει περισσότερο επινοητικός· εάν έχει προδώσει τις καταβολές του ή τις έχει ενισχύσει. Ο φιλελευθερισμός μεταβλήθηκε με άνισους ρυθμούς κατά τη διάρκεια της ιστορίας του. Απέκτησε με τον καιρό διάφορα «στρώματα» επιχειρημάτων, που προστέθηκαν με χαλαρό τρόπο στα χαρακτηριστικά του. Προτρέχοντας κάπως για όσα θα συζητήσουμε στο Κεφάλαιο 3, μπορούμε προς το παρόν να πούμε ότι ο φιλελευθερισμός συνίσταται ιστορικά από πέντε χρονικά στρώματα (βλ. Πλαίσιο 1). Κάποια από τα στρώματα αυτά έχουν εξαφανιστεί, ή έχουν επισκιαστεί από άλλα σε αρκετές περιπτώσεις. Οποιαδήποτε στιγμή, ένα διαφορετικό στρώμα μπορεί να βρίσκεται σε φάση ανόδου ή παρακμής, και κατά συνέπεια να προκύπτουν πολύ διαφορετικά συμπεράσματα σχετικά με το πώς έχει κινηθεί ο φιλελευθερισμός ανάμεσά τους.

ΠΛΑΙΣΙΟ 1. Τα χρονικά στρώματα του φιλελευθερισμού

1. Θεωρία που προβάλλει τον περιορισμό της εξουσίας, με στόχο να προστατεύσει τα ατομικά δικαιώματα και να διασφαλίσει έναν χώρο όπου οι άνθρωποι θα μπορούν να ζουν χωρίς καταπίεση από τους κυβερνώντες.
2. Θεωρία περί οικονομικών συναλλαγών και ελεύθερων αγορών, η οποία επιτρέπει στα άτομα να ωφελούνται από την αμοιβαία ανταλλαγή αγαθών.
3. Θεωρία για την πρόοδο του ανθρώπου με την πάροδο του χρόνου, με σκοπό να επιτρέψει στα άτομα να αναπτύξουν τις δυνατότητες και τις ικανότητές τους εφόσον δεν βλάπτουν τους άλλους.
4. Θεωρία αμοιβαίας αλληλεξάρτησης και ρυθμιζόμενης από το κράτος προνοιακής πολιτικής που είναι απαραίτητες προκειμένου τα άτομα να επιτύχουν τόσο την ελευθερία όσο και την ευημερία τους.
5. Θεωρία που αναγνωρίζει την ποικιλομορφία των τρόπων ζωής και πεποιθήσεων των διάφορων ομάδων, και αποσκοπεί στη δημιουργία μιας πλουραλιστικής και ανεκτικής κοινωνίας.

Όμως ο φιλελευθερισμός, όπως ήδη αναφέρθηκε, είναι επίσης και μια ιδεολογία που διεκδικεί τον δικό χώρο μέσα σ' έναν υπερφορτωμένο ιδεολογικά κόσμο. Αυτό σημαίνει ότι παρουσιάζει όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που είναι κοινά στις ιδεολογίες, όπως ένα σύνολο ιδεών προσανατολισμένο στη δράση, πεποιθήσεις, καθώς και αξίες που ακολουθούν ένα επαναλαμβανόμενο μοτίβο. Οι ιδεολογίες αποσκοπούν στο να δικαιολογήσουν, να αμφισβητήσουν ή να μεταβάλουν τις κοινωνικές και πολιτικές διευθετήσεις μιας πολιτικής κοινωνίας. Ο φιλελευθερισμός αγωνίζεται και αυτός να ελέγξει τη δημόσια πολιτική και την πολιτική γλώσσα με τον ίδιο τρόπο, αλλά προφανώς δεν είναι παρά μια ιδεολογία ανάμεσα

σε πολλές άλλες, με αποτέλεσμα να είναι αναγκασμένος, τόσο παλαιότερα όσο και στις μέρες μας, να παλεύει για αναγνώριση και επιρροή.

Σύμφωνα με μια τρίτη διάσταση, ο φιλελευθερισμός συνιστά μια φιλοσοφική άποψη για τον κόσμο που προσπαθεί να εδραιώσει τις αρχές του αγαθού βίου, τις οποίες κάθε λογικός άνθρωπος οφείλει να υιοθετήσει. Με αυτή την έννοια τοποθετείται υπεράνω της πολιτικής διαμάχης, ορίζοντας τα αληθινά και ενιαία ηθικά πρότυπα που θα πρέπει να ακολουθούν παντού οι πολιτισμένες κοινωνίες μετά από ώριμη σκέψη. Τέτοιες φιλοσοφικές απόψεις σπανίως λαμβάνουν υπόψη τους πραγματικούς χρονικούς και πολιτισμικούς περιορισμούς που καθιστούν άκρως προβληματική την υλοποίηση των εν λόγω ιδανικών. Πάντως, η ανάπτυξη των φιλελεύθερων φιλοσοφικών αρχών βρέθηκε στο επίκεντρο της νεότερης πολιτικής φιλοσοφίας, και έτσι κι εμείς θα αφιερώσουμε με τη σειρά μας χώρο στη διερεύνηση των απόψεων αυτών, στο Κεφάλαιο 6.

Εάν, ωστόσο, υπάρχουν πολλοί φιλελευθερισμοί, αυτοί μπορούν να οριστούν καλύτερα μέσω της ιστορικής και της ιδεολογικής ανάλυσης, παρά μέσω της φιλοσοφικής αξίωσης για έναν ιδεότυπο, ο οποίος εκ των πραγμάτων αποτελεί κάτι το ενιαίο. Η ποικιλομορφία αυτών των φιλελευθερισμών εντοπίζεται σε δύο επίπεδα. Το πρώτο, όπως έχει ήδη φανεί, είναι αυτό των γεωγραφικών και πολιτισμικών διαφορών. Ακόμα και ο πλέον άτεγκτος οικουμενικός φιλελευθερισμός, εάν υπήρχε στ' αλήθεια κάτι τέτοιο, θα έπρεπε να περάσει μέσα από τα πολιτισμικά φίλτρα της εκάστοτε κοινωνίας. Όπως συμβαίνει και στη μαγειρική, τα τοπικά και περιφερειακά συστατικά και οι γεύσεις έχουν σημαντικό αντίκτυπο στη φιλελεύθερη κουζίνα. Στα εμπορικά και χρηματοπιστωτικά κέντρα, τα επιχειρηματικά χαρακτηριστικά που ενθαρρύνει ο φιλελευθερισμός έρχονται στο προσκήνιο.

Στις εκκοσμικευμένες κοινωνίες, η πίστη στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια, και όχι τα εκπορευόμενα από τη θείκη βούληση φυσικά δικαιώματα, είναι αυτή που στηρίζει τη φιλελεύθερη ευαισθησία και τον σεβασμό προς τους άλλους. Στις πολυπολιτισμικές κοινωνίες, τα συνταγματικά δικαιώματα εννοούνται με μια λογική που οδηγεί στην αυτοδιάθεση των διαφόρων εθνοτικών, γεωγραφικών, θρησκευτικών ή έμφυλων ομάδων που ζουν σε αυτές κατέχουν πρωτεύουσα θέση στον φιλελεύθερο λόγο. Όλες αυτές οι αποχρώσεις αναδύονται ως συνέπεια της επίγνωσης που έχουμε για τη θέση μας στον χώρο και τον χρόνο.

Η μορφολογία του φιλελευθερισμού

Διαμέσου της μελέτης των ιδεολογιών, πληροφορούμαστε και για άλλο ένα είδος πολλαπλότητας. Οι ιδεολογίες, του φιλελευθερισμού συμπεριλαμβανομένου, συγκεντρώνουν ιδέες σε ορισμένους συνδυασμούς που έχουν ένα μοναδικό προφίλ, ένα διακριτό μορφολογικό μοτίβο. Ταξινομούν σε δέσμες πολιτικές έννοιες, όπως η ελευθερία, η δικαιοσύνη, η ισότητα ή τα δικαιώματα. Οι δέσμες που βρίσκονται στον πυρήνα του φιλελευθερισμού είναι εκείνες που εμφανίζονται σε όλες τις γνωστές παραλλαγές του φιλελευθερισμού, και που χωρίς αυτές δεν θα ήταν αναγνωρίσιμος. Προτρέχοντας της συζήτησης που θα διεξαχθεί στο Κεφάλαιο 4, μπορούμε να φτάσουμε σε μια προσωρινή πρόταση, βασισμένη στην ανάλυση των όσων έχουν πει και έχουν γράψει οι φιλελεύθεροι (βλ. Πλαίσιο 2).

Τα επτά αυτά βασικά στοιχεία αποτελούν τον πυρήνα γύρω από τον οποίο περιστρέφονται όλων των ειδών οι φιλελευθερισμοί. Ωστόσο, αρχίζουν να γίνονται αισθητές οι διαφορές μεταξύ παραλλαγών του φιλελευθερισμού. Πρώτον, το αναλογικό βάρος που αποδίδεται σε κάθε μία από

ΠΛΑΙΣΙΟ 2. Η μορφολογία των εννοιών του φιλελευθερισμού

Ο φιλελευθερισμός είναι μια ιδεολογία που περιλαμβάνει στον πυρήνα της επτά αλληλοεπιδρώσες πολιτικές έννοιες: την ελευθερία, τον ορθολογισμό, την ατομικότητα, την πρόοδο, την κοινωνικότητα, το γενικό συμφέρον και την περιορισμένη και υπόλογη εξουσία.

αυτές τις έννοιες εντός της οικογένειας των παραλλαγών του φιλελευθερισμού μπορεί να διαφέρει. Λόγου χάρη, μερικοί φιλελευθερισμοί ενδέχεται να αναγνωρίζουν τον ρόλο του συναισθήματος και να υποβιβάζουν ελαφρώς τον ορθολογισμό· κάποιιο άλλοι μπορεί να υποβαθμίζουν την έμφυτη κοινωνικότητα των ανθρώπων· άλλοι πάλι ίσως προτιμούν μια ισχυρή μορφή ατομικότητας έναντι του εκπεφρασμένου ενδιαφέροντος για το γενικό συμφέρον. Τα βασικά συστατικά του φιλελεύθερου μείγματος μπορεί να είναι παρόμοια, όμως η δοσολογία του καθενός ενδέχεται να διαφέρει.

Δεύτερον, καθεμιά από τις παραπάνω έννοιες δεν φέρει μόνο μία σημασία. Για να δώσουμε ένα παράδειγμα, η ελευθερία θα μπορούσε να αναφέρεται στην απουσία εξωτερικών περιορισμών, που επιτρέπει τον αυτοκαθορισμό. Θα μπορούσε όμως και να σχετίζεται με τη δυνατότητα καλλιέργειας των προσωπικών δυνατοτήτων κάποιου, ώστε να διευκολυνθεί η προσωπική ανάπτυξη. Θα μπορούσε περαιτέρω να σημαίνει τη χειραφέτηση μιας ομάδας ή ενός έθνους χάρη στις συνδυασμένες προσπάθειες των μελών τους να αποτινάξουν τον εξωτερικό έλεγχο, ή μια ανεξέλεγκτη κατάσταση μεταξύ ατόμων χωρίς κανέναν περιορισμό, που καταλήγει στην αναρχία ή στο κοινωνικό χάος. Καθώς όλες οι πολιτικές έννοιες μπορούν να γίνουν αντιληπτές με πολλούς τρόπους, υπάρχει ατέρμονη αμφισβήτηση για το ποιος τρόπος είναι ο καταλληλότερος σε κάθε δεδομένο σύνολο συνθηκών. Ένας

από τους βασικούς ρόλους που διαδραματίζουν οι ιδεολογίες είναι ότι εντέλει αποφαίνονται ποια σημασία θα πρέπει να υιοθετηθεί για κάθε μία από τις έννοιες που εμπεριέχουν. Με άλλα λόγια, αντιπαρέρχονται τον ουσιαστικά αμφισβητούμενο χαρακτήρα των εν λόγω εννοιών επιβεβαιώνοντας μία από όλες τις σημασίες τους, όσο συζητήσιμη ή απατηλή κι αν είναι. Κάθε διακριτός πολιτισμός σε αυτό τον κόσμο εγκρίνει ορισμένες σημασίες και αποκλείει άλλες, και δεν θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι η επιλογή μιας συγκεκριμένης σημασίας οφείλεται αναγκαστικά σε σκόπιμη εξαπάτηση. Μπορεί να υποστηρίζεται ειλικρινά, ή να αποτελεί προϊόν μη συνειδητής παραδοχής. Εντέλει, δεν υπάρχει κάποια σωστή συνταγή, ούτε κάποια απολύτως αντικειμενική άποψη, με βάση την οποία να μπορεί να διευκρινιστεί άπαξ διά παντός τι ακριβώς πρέπει να εμπεριέχει και να σημαίνει ο φιλελευθερισμός. Ωστόσο, στη ζωή μας έχουμε την ανάγκη να δημιουργούμε βεβαιότητες, έστω και παροδικές ή εσφαλμένες, διότι χωρίς αυτές δεν μπορούμε να κατανοήσουμε τον κόσμο ή να καταλήξουμε σε αποφάσεις όταν αντιμετωπίζουμε αντικρουόμενες επιλογές. Ο φιλελευθερισμός προσφέρει έναν από τους πολλούς χάρτες που έχουν στη διάθεσή τους οι άνθρωποι στην προσπάθειά τους να χαράξουν πορεία στο πλαίσιο του κοινωνικού και πολιτικού περιβάλλοντός τους. Πρόκειται για έναν χάρτη ο οποίος έχει καθοδηγήσει πολλούς, είτε είναι άτομα είτε κυβερνήσεις είτε κοινωνίες. Θα επανεξετάσουμε την εννοιολογική αυτή προσέγγιση στο Κεφάλαιο 4.

Φιλελεύθεροι θεσμοί

Ο φιλελευθερισμός συνδέεται προφανώς και με πολιτικά κινήματα, οργανώσεις και κόμματα. Οι περισσότερες χώρες όπου λειτουργεί κάποια μορφή φιλελεύθερης δημοκρατίας,

2. Υπογραφή του Καταστατικού Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών σε τελετή που πραγματοποιήθηκε στο Σαν Φρανσίσκο στις 26 Ιουνίου 1945. (Πηγή: The Granger Collection/TopFoto)

στην Ευρώπη ή αλλού, διαθέτουν ένα φιλελεύθερο κόμμα, είτε κατ' όνομα είτε βάσει του προγράμματός του. Πολλοί θεσμοί, κυρίως της διεθνούς σκηνής, θεωρούνται κήρυκες των φιλελεύθερων ιδεών υπό την ευρεία έννοια. Ο Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών του 1945 δίνει έμφαση στην ανάγκη για ειρήνη, δικαιοσύνη, ίσα δικαιώματα και εξάλειψη των διακρίσεων — αρχές που απορρέουν απευθείας από το λεξιλόγιο του φιλελευθερισμού (Εικόνα 2). Εδώ, όμως, ανοίγεται ένα χάσμα ανάμεσα στις ιδεολογικές και τις θεσμικές εκφάνσεις του φιλελευθερισμού. Οι φιλελεύθερες ιδεολογίες είναι, γενικά μιλώντας, ευρύτερες από τα κόμματα και τις ομάδες που λειτουργούν υπό τη σκέπη του φιλελευθερισμού. Ο Τζ. Μ. Κένυς (1883–1946) έγραψε το αξιομνημόνευτο: «Πιθανότατα το Φιλελεύθερο Κόμμα δεν μπορεί να υπηρετήσει το Κράτος με κάποιον καλύτερο τρόπο, πέραν του να παρέχει υπουργούς

στις Συντηρητικές κυβερνήσεις και ιδέες στις κυβερνήσεις των Εργατικών». Αντίθετα όμως με την άποψη του Κένυς, το Φιλελεύθερο Κόμμα στη Βρετανία, ή οι Φιλελεύθεροι Δημοκράτες όπως λέγονται σήμερα, ευημερούν στο πέρασμα του χρόνου χάρη σ' ένα ευρύτερο φάσμα φιλελεύθερης σκέψης, και τα πολιτικά κόμματα σπανίως αποτελούν πηγή ιδεολογικής καινοτομίας. Μάλιστα, μερικά κόμματα που επιδεικνύουν τον τίτλο του φιλελεύθερου απέχουν πολύ από το να είναι, όπως για παράδειγμα το Φιλελεύθερο Δημοκρατικό κόμμα στην Ιαπωνία, που αποτελεί ένα κεντροδεξιό συντηρητικό κόμμα. Οι φιλελεύθεροι διανοητές και οι φιλελεύθερες ιδέες συνήθως προκύπτουν από συζητήσεις μεταξύ διανοούμενων, από τον μεγάλο ζήλο κοινωνικών μεταρρυθμιστών και δημοσιογράφων —συμπεριλαμβανομένων και των εφημερίδων που υπηρετούν φιλελεύθερους σκοπούς— και από αφοσιωμένες ομάδες πίεσης, και, πιο πρόσφατα, από «δεξιαμενές σκέψης» και ιστολογία. Λόγω όμως του δημόσιου προφίλ τους, τα πολιτικά κόμματα συχνά θεωρούνται από την κοινή γνώμη εκπρόσωποι των ιδεολογιών στις οποίες θεωρητικά παραπέμπουν. Κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, τα φιλελεύθερα κόμματα βρίσκονταν στη μεγάλη τους ακμή, και η επιρροή τους στην ιδεολογική ατζέντα έφτασε στο ζενίθ της, αν και η δύναμη αυτή έκτοτε ελαττώθηκε. Τα κόμματα συνεπώς δεν αποτελούν παρά μόνο έναν εν μέρει αξιόπιστο δείκτη των ιδεολογιών που ισχυρίζονται πως πρεσβεύουν. Επίσης είναι πολύ σπάνιο να περιλαμβάνουν στους κόλπους τους φιλελεύθερους φιλοσόφους, και να λειτουργούν έτσι σ' ένα επίπεδο λόγου εξειδικευμένο και αφηρημένο, ακριβώς διότι τα κόμματα πρέπει να χρησιμοποιούν το είδος εκείνο του επικοινωνήσιμου και απλοποιητικού λόγου που μπορεί να προσελκύει μεγάλους αριθμούς ψηφοφόρων. Μερικές φορές, πολιτικοί φιλόσοφοι όπως ο Μιλ έγιναν μέλη κοινοβουλίων, η επιρροή τους όμως με την ιδιότητα αυτή υπήρξε αμελητέα.

Στα κεφάλαια που ακολουθούν θα αναφερθούμε στον θεσμοποιημένο φιλελευθερισμό μόνο περιστασιακά. Πρόκειται για πολύ ενδιαφέρον θέμα, που όμως δεν θα μας οδηγήσει στην καρδιά του φιλελευθερισμού.

Πέρα από την ειδική πολιτική χροιά του, ο φιλελευθερισμός έχει ασκήσει ευρύτερη επιρροή στον στοχασμό για τον κόσμο, και εντός αυτού. Δεν θα αποτελούσε υπερβολή να ισχυριστεί κανείς ότι τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά της πολιτικής νεωτερικότητας —δεκτικότητα, αναστοχαστικότητα, κριτική απόσταση, σκεπτικισμός, και πειραματισμός— είναι εμπνευσμένα από έναν φιλελεύθερο τρόπο σκέψης. Ο αντίκτυπος μιας ιδεολογίας δεν μπορεί να μετριέται μόνο σε στενά πολιτικό επίπεδο.